



Research Article

International Journal of Kurdish Studies

10 (1), pp. 75-97

<http://www.ijoks.com>

Rengvedana Evînê di Romana Kurdî de

Mehmet Şirin FİLİZ<sup>1</sup> 

Received: Dec 01, 2023

Reviewed: Dec 11, 2023

Accepted: Dec 14, 2023

**Kurte**

Evîn di edebiyatê de temayeke sereke ye. Ev tema di çîrokên wekî Romeo û Juliet, Aucassin û Nicolette û Leyla û Mecnun xwe dide der. Lê gelek caran di metnên edebî de li derdora evîna van kesan behsa problemên civakî, olî û felsefî jî tên kirin. Em dikarin heman tiştî jî bo edebiyata kurdî jî bibêjin. Hem di edebiyata klasîk de hem jî di edebiyata modern de evîn jî bo vegêrana problemên girîng wekî amûrekê hatiye bikaranîn. Bi heman rengî ev rewş di romana kurdî de jî xwe dide der. Di vê çarçoveyê de di vê xebatê de jî bo ev îddia were piştraskirin çar romanên kurdî hatine analîzkirin ku di bîngeha wan de temaya evînê heye. Ev roman; Sîya Evînê ya Mehmet Uzun ya Sobarto ya Helîm Yusiv, Li Peravê Torê Tora Evînê ya Çîdem Baran û Êvara Perwane ya Bextiyar Elî ne. Di Sîya Evînê de mijara bîngehîn ligel evîna di navbera Memduh Selim Beg û Feriha de netewperwerî, di Sobarto de kolonyalîzm, Li Peravê Torê Tora Evînê de nasnameya kurdî û di Êvara Perwane de jî mijar xweyîfî ye. Di encamê de hatiye ditîn ku her çend mijara sereke ya van romanên evîn be jî li derdora çîroka evîndaran mijarên siyasî û civakî hatine nîqaşkirin.

**Peyvên Sereke:** Romana Kurdî, Evîn, Netewperwerî, Kolonyalîzm, Nasnameya Kurdî, Xweyîfî

**Recommended citation:**

Filiz, M. Ş. (2024). Rengvedana Evînê di Romana Kurdî de. *International Journal of Kurdish Studies* 10 (1), 75-97,  
**DOI:** <https://doi.org/10.21600/ijoks.1398880>

<sup>1</sup> Corresponding Author, Ph.D., Institute of Living Languages, Mardin Artuklu University, Mardin, Türkiye; e-mail: [mehmetsirinfiliz@gmail.com](mailto:mehmetsirinfiliz@gmail.com), **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0003-0622-5510>

## The Reflection of Love in the Kurdish Novel

### Abstract

Love is one of the most important themes of literature. This is the main theme of stories such as Romeo and Juliet, Aucassin û Nicolette and Leyla and Majnun. However, many social, religious and philosophical problems are also discussed within the framework of the love story that these people experience. We can say something similar about Kurdish literature. In both classical and modern literature, the theme of love has been used as a tool for the expression of important problems. We can see a similar situation in the Kurdish novel. In this context, this study analyzes four Kurdish novels whose main theme is love. These novels are Mehmet Uzun's *Sîya Evînê*, Helîm Yusiv's *Sobarto*, Çîdem Baran's *Li Peravê Torê Tora Evînê* and Bextiyar Elî's *Êvara Perwane*. Although the main theme of *Sîya Evînê* is the love between Memdûh Selîm Beg and Feriha, the problematic of nationalism, colonialism in *Sobarto*, Kurdish identity in *Li Peravê Torê Tora Evînê* and the problem of subjectivity in *Êvara Perwane* are discussed. As a result, different political and social issues are discussed within the framework of the stories of the lovers.

**Keywords:** Kurdish Novel, Love, Nationalism, Colonialism, Kurdish Identity, Subjectivity

### Destpêk

Dema ku behsa evînê hate kirin divê pêşî mirov behsa qîseyê Adem û Hewayê bike. Li gor vê qîseyê Xwedê Adem afirand û paşê ji bo bi wî re hevaltîyê bike Hewayê afirand. Herdu jî ji hevdu hez dikirin û bi bextewarî di bihûştê de dijîyan. Xwedê ji wan tenê tiştê xwestibû ew jî nexwarina mêweya qedexê bû. Lê di çîroka Âdem û Hewayê de xwarina mêweyê çîroka talî ye. Çîroka bingehîn ew e ku ev helwesta wan dihat wateya bînpêkirina qedexeyên Xweda (Bottero, 1992). Bi gotineke din her çend Âdem ji ber hezkirina Hewayê mêweya qedexê xwaribe jî çîroka bingehîn ne evîna di navbera Âdem û Hewayê de bû, li derdora vê çîrokê behsa têkiliya însanan bi Xwedê re dihat kirin.<sup>2</sup> Ne tenê di vegêranên olî de di heman demê de di vegêranên mîtolojîk

<sup>2</sup> Ev mijar di romana kurdî de jî hatiye bikaranîn. Bo nimûne di *Gotinên Gunehkar* a Hesenê Metê de Behram û Nagîna temsîliyeta Âdem û Hewayê dikin. Behram pêşî evîndarê Nagîna dibe di dawiyê de jî digel ku xwendekareke

de jî em rastî heman rewşê tîn. Bo nimûne, di destanên Îlyada û Odesîa de çîrok bi evînê dest pê dikin lê paşê em rastî şerên di navbera xwedawendan de tîn.

Temaya evînê di vegêranên edebî de her dem wekî xwe nema. Bo nimûne evîn di Yewnana Antîk de bêtir bi arezûya cinsî ve têkilhev bû. Lewra em di mîtolojiya yewnanan de rastî xwedawendên wekî Eros tîn. Eros hem xwedawendê evînê hem jî yê şehwetê bû. Di qirna navendî de ji ber çanda olî, evîn ji arezûya cinsî hate xalîkirin lê dîsa jî evîn temayake sereke bû di edebiyatê de. Di vê serdemê de arezûya cinsî di çanda xristiyanan de wekî tişteke nebaş dihate dîtin. Heta mirov dikare bibêje ku di vê çarçoveyê de zewac bi xwe jî wekî tişteki neyînî dihate dîtin. Lewra arezûya cinsî wekî amûrekî şeytên bû ji ber ku ew bibû sedema guneha yekemîn a mirovahiyê. Di vê serdemê de bekaretî dihate pesinandin lewra em dibînîn ku wateya pîrozbûnê li bakîrebûnê hatiye barkirin. Arezûya cinsî dihate tepisandin û cureyên evînên romantîk derdiketin pêş. Ev rewş heya sedsala XVIII. berdewam kir (Burney, 1990: 8-13). Sedema vê yekê bêtir desthilatdariya gotara olî bû û ev ji bo edebiyata kurdî jî wisa bû.<sup>3</sup> Bo nimûne Ehmedê Xanî di Mem û Zînê de wiha dibêje:

Şerha xemê dil bikim fesane.

Zînê û Memê bikim bahane (Xanî, 1968: 72).

Wekî li vir xwiya dibê Xanî dixwest evîna Mem û Zînê ji xwe re bike bahane. Lê Xanî ji bo çi dixwest ku evîna wan ji xwe re bike behane? Li ser vê yekê gelek nîqaş hatine kirin. Lewra, her çend *Mem û Zîna* Ehmedî Xanî bi gotareke olî dagirtî be jî di serdemê modern de ev metin bi armancên cuda hate xwendin. Li gor kesên wekî Şakelî (2016) *Mem û Zîn* teza netewe dewletê bû. A rast gotinên Xanî yên di beşa *Sebebê Nivîsandina Pirtûkê Bi Zarê Kurdî* de jî rê dida ku mirov xwendineke bi vî rengî bike. Di serdemê modern de ji ber vê yekê ye ku Ehmedê Xanî û *Mem û Zîna* wî ji bo netewperweriya kurdan bû pal û pişt û Ehmedê Xanî jî bû lehengekî netewî. Li gor Hasannpour (2005: 127-128) mirov dikaribû wî wekî “netewperwerekî feodal” bi nav bikirana. Bruinnessen (2003) hinek bi guman nêzikî van îdiayên bû lewra li gor wî netewperwerên kurdan xwendinên anakronîk li ser vê berhemê dikirin lewra netewperwerî îdeolojiyeke modern bû û ne mimkûn bû ku Xanî gotinên bi vî rengî bikirana. Lê dîsa jî ew jî baş dizanibû ku *Mem û Zîn* di avakirina netewperweriya kurdî de roleke girîng lîstiyê. Ji ber van

---

îlahiyatê ye jî bîr û bawerîya xwe wenda dike. Lê ji ber ku di vê romanê de mijar hemû li ser çîroka Behram û Nagîna nehatibû afirand ji bo vê xebatê ev roman nehate hîlbijartin (Metê, 2013).

<sup>3</sup> Ji bo edebiyata kurdî ya klasîk de evîn çawa hatiye dîtin bnr. Aykaç (2023)

sedeman, wekî ku Ergün (2018) jî diyar dike bi borandina deme re di nav edebiyata kurdî de *Mem û Zîna* Ehmedê Xanî bû qanon. Digel van nîqaşan Leezenberg (2022) *Mem û Zînê* bi awayeki gelek cuda dinirxîne. Li gor wî ev berhem ji aliyê zayenda civakî ve hem ji berhemên serdema xwe hem jî ji tradîsyona mesnewiyan vediqetiya ji ber ku ev berhem hemû cûreyên evînî di nava xwe de dihewîne. Di encamê de mirov dikare bibêje ku sedem her çî be jî Xanî ji bo ku mabesta xwe bîne ziman evîna di navbera Mem û Zînê de ji xwe kiribû behane ku ev yek ji mêj ve di edebiyata klasîk de dihate dîtin. Bo nimûne di çîroka Şêxê Senanî de Şêx, evîndarê keçeke ermen dibe û li pey wê diçe, lêbelê ew bela sebab neçûye Ermenistanê, ew bi xêra wê keçikê nûra Xwedê dibîne û dibe evîndarê wê nûrê. Lewra Melayê Cizîrî wiha dibêje:

Mey nenoşî Şêxê Senanî xelet.

Ew neçû nêv Ermenîstanê xelet

Mislê Musa wî tecelleya te dî

Ê tu dî kanî xeta hane xelat (Cizîrî, 2012: 112).

Melayê Cizîrî bi van beytan bal dikşîne ku Şêxê Senanî ne ji bo evîna xwe ketibû pey keçika ermen, ew ji bo nûra rûyê vê keçikê çûbû Ermenîstanê, ew di rêya rast de bû. Bi kurtî mirov dikare bibêje ku di edebiyata klasîk de evîn di dîtina rêya Xwedê de wekî amûrekî hatiye bikaranîn. Lê di serdema modern de ev rewş diguhere. Serdema modern dijberiyê li hember dîn bû û slogana modernîteyê ya sereke sekûlarîzasyon bû (Çiğdem, 1997: 69).<sup>4</sup> Ji ber ku di edebiyata modern de mijar êdî guherîn, nivîskarê modern diviyabû êdî di berdêla felsefeya olî de rasterast behsa çîroka însanên ji rêzê bikira. Lê di vê serdemê de jî evîn temaya sereke ya edebiyatê bû. Li derdora evîna du kesan behsa problemên sîyasî û civakî dihate kirin. Bo nimûne di *İsyân Günlerinde Aşk* (Evîn Di Rojên Serhildanê de) a Ahmet Altan de çîroka bingehîn bûyerên 31ê Adarê ne. Disa di *El Amor En Los Tiempos Del Cólera* (Evîn Di Rojên Kolera de) a Gabriel Garcia Marquez de her çend mijar evîna di navbera Florentino Ariza û Lorenzo Daza be jî di eslê xwe de Marquez hewl dide rewşa civakeke ku dixwaze bibe modern nişanî me bide. Heger em werin ser edebiyata kurdî ya modern, em bi hêsanî dikarin heman tiştî ji bo edebiyata kurdî jî bibêjin. Nemaze mijarên sereke yê edebiyata kurdî ya modern netewperwerî,

<sup>4</sup> Ji bîlî edebiyata klasîk û ya modern di serdema modern de edebiyata gelerî jî ji bo vegêrana problemên sîyasî û civakî wekî amûreke hate bikaranîn (bnr. Keskin, 2019, s. 98-118).

kolonyalîzm û femînîzm bûn. Ahmedzade (2004: 170) balê dikêşe li ser vê yekê û dibêje ev gelek normal e lewra romana kurdî di destê netewperweriya kurdî de bibû amûreke bêhempa. Lê ligel van temayan Galip (2012: 169) îddia dike ku belkî temaya ku herî zêde di romana kurdî de xwe nîşan dide temaya evînê ye. Lewra li gor dîtîna wê arezûya li hember welat herî zêde bi rêya vê temaya dikaribû bihata îfadekirin. Ji ber vê yekê ye ku di romana kurdî de mijar evîn be jî li derdora çîroka evîndaran behsa mijarên din wekî netewperwerî, kolonyalîzm, pêkûtiya li ser jinan û hwd. têne kirin. Di vê çarçoveyê de pîrsa vê xebatê ev e ka gelo temaya evînê di romana kurdî de çawa cih girtiye. Helbet dema ku mirov behsa romana kurdî bike divê bê gotin ku romana kurdî ne yekparçe ye. Ji ber ku di edebiyata kurdî de qonaxên cuda wekî Dîaspora, Silêmanî, Rojava û Bakûr hene û her qonaxek xwedî taybetmendiyan xweser e, lewma di vê xebatê de ji her qonaxekê romanek hat hilbijartin. Romanên ku ji bo vê xebatê hatine hilbijartin ev in: ji Rojava *Sobarto* ya Helîm Yusiv, ji Bakûr *Li Peravê Torê Tora Evînê* ya Çîdem Baran, ji Dîasporayê *Sîya Evînê* ya Mehmet Uzun û ji Başûr jî *Êwara Perwane* ya Bextiyar Elî.

### **Siya Evînê**

Yek ji wan romanûsê ku herî zêde li ser evînê nivîsandiye bêguman Mehmet Uzun e. Di hemû romanên wî de em rastî temaya evînê tîn. Di romana wî ya *Ronî Mîna Evînê Tarî Mîna Mirinê* de çîrok rasterast li derdora evînê hatiye honandin. Lê dîsa di vê romanê de mijara bingehîn kolonyalîzm e ku wî xwestiyê vê problemê di çarçoveya çîroka evîna Baz û Kevokê de raxe li ber çavan (Uzun, 2010). Di romanên *Hewara Dîcleyê* û *Sirgûnên Dîcleyê* de jî dîsa em rastî mijara evînê tîn. Di van romanên de jî di çarçoveya evînên Dengbêj Biro de em pirçandîtîya welatê kurdan dibînin ku ew pirçandîtî ji ber rewşa kolonyal ji holê rabûye (Uzun, 2016). Dîsa di romana *Rojek ji Rojên Evdalê Zeynikê* de jî her çiqas em rastî evîna Sîyabend û Xecê, Temo û Zînê, Bengîn û Meyro werin jî li derdora evîna di navbera Bengîn û Meyro de behsa trajediyên ku hatine serê gelê ermen û êzidiyan têne kirin (Uzun, 2010). Li gor Atas (2023: 181) di *Siya Evînê* de temaya sereke evîna melankolik e û belkî jî ev roman nimûneya yekemîn e di vî warî de. Ev roman di heman demê de temsîla înkarkirina hebûna gelê kurd e ku ev înkarkirin di çarçoveya jiyana Memdûh Selîm Beg de tê vegêran. Ji ber vê yekê di vê xebatê de em ê li ser *Siya Evînê* bisekinin.

Di *Siya Evînê* de Mehmet Uzun wekî berhemên xwe yên din hewl dide di çarçoveya evîna Memdûh Selîm Beg û Ferîhaya Çerkez de behsa bûyerên trajîk yên ku hatine serê gelê kurd bike.

Roman bi *flashbackekê* dest pê dike, Memduh Selîm Beg di ber mirinê de ye, li kêleka wî jina wî Wildan Xanim heye. Lê paşê behsa serpêhatiya Memduh Selîm Beg tê kirin. Memduh Selîm Beg hem bi taya sirgûnê hem jî bi taya evînê ketiye. Sirgûnbûn û biyanîbûn temayeke sereke ya edebiyata diasporayê ye. Mehmet Uzun jî wekî nivîskarekî diasporayê gelek caran temaya sirgûnê bi kar tîne. Ew sirgûnê wekî “welatê xerabiyê” bi nav dike (Alinia, 2004: 159). Ji ber vê yekê ye ku em di gelek romanên wî de rastî temaya sirgûnê tên. *Sîya Evînê* jî bi sirgûnê dest pê dike. Di romanê de bûyer ji demen dawiya dewleta Osmanî dest pê dikin. Memduh Selîm Begê Wanî berpisyarê kovara *Jînê* ye. Li Galataya Stenbolê dijî. Dewleta Osmanî di nav qeyraneke mezin de ye. Di nav vê qeyranê de dê aqûbeta kurdan çî be ne zelal e. Memduh Selîm Beg li mala sekreterê giştî yê *Kurd Tealî Cemîyetî* Emîn Alî Bedîrxan e, zarokên Emîn Alî Bedîrxan Celadet û Kamûran dev ji dewleta Osmanî berdidin û diçin Ewropayê. Memduh Selîm Beg ji fransizê li hember xwe daxwaza mafê kurdan dike û dibêje piştî bidawîbûna Şerê Cihanê yê Yekem Prensîbên Wilson gelek gîrîng in da ku kurd jî bigihijin mafên xwe (Uzun, 1989: 14-16)

Piştî têkçûna dewleta Osmanî Mustafa Kemal û hevalên wî bi ser dikevîn û dixwazin dewleteke nû ava bikin. Ji ber vê yekê ye ku rengê Stenbolê jî diguhere. Însan kom bi kom dev ji dewleta Osmanî berdidin û diçin derveyê welat. Edî ji bo Memduh Selîm Beg jî rêya sirgûnê xwiya dike. Ew jî ber bi welatê xerabiyê ve diçe. Ji ber ku rêveberiya nû li hember yên mixalif hatiye xezebê. Li her aliyê welat ji bo van kesan sêdar hatine daçikandin (r. 19-20). Di demên sirgûnê de rojên Memduh Selîm Beg ên li Stenbolê tên bîra wî. Xelîl Xeyalî, Kurdiyê Bîdlîsî û kovarên *Rojî Kurd* û *Jîn...* Memduh Selîm Beg êdî bîr û baweriya xwe ku wê kurd rojêke bibin xwedî dewlet wenda kiriye. Memduh Selîm Beg dibe sirgûn, pêşî Libnan û Urdun niha jî li Antaqayê mamoste ye. Bi çerkezê re hevaltiyê dike dema ku bi wî re diaxive, dibêje; milletên biçûk gelek tişt wenda kirin. Kurdistan hatiye kavilkirin (r. 29-32). Memduh Selîm Begê sirgûnkirî xwe di nav tenêti û biyanîbûnê de dibîne, Wekî ku Said (2006: 39) jî îfade dike; ev taybetmediyên sereke yên sirgûnê ne. Sirgûnî ji ber şert û mercên sirgûnê hemû pêvgirêdanên xwe wenda dikin, di nav vê pêvajoyê de ji xwe re pevgerêdanên nû digerin. Tiştê ku hatiye serê Memduh Selîm Beg jî ev e. Li sirgûnê di nav ew qas gengeşiyên de dibe evîndarê keça hevalê xwe yê çerkez. Ferîha, anku xezal, êdî dibe hemû jiyana wî. Êdî herdem bi mebesteke cuda ji bo vê keça delal bibîne mala hevalê xwe ziyaret dike (r. 40). Li gor Barthes (2014: 83); evîndar di prosesa evînê de dinyayê wekî sekinîye û seqem girtiye dibîne. Ji bo Memduh Selîm Beg ji bo demeke kurt be jî dinya seqem digre, berê xwe ji problemên sîyasî vedigerîne û tenê li Ferîhayê

difikire. Hemû jiyana wî dibe Ferîha. Lê ev rewş zêde berdewam nake lewra cîhan ji bo kurdan bi lez diguherî û diviyabû ew jî bibûna parçeyekê vê guherînê. Memduh Selîm Beg ne dest ji Ferîhayê ne jî dest ji welatê xwe berdide.

Mirovên sirgûnî li diasporayê jî nikarin welatê xwe ji bîr bikin ji ber ku têgeha diasporayê rasterast bi welat re girêdayî ye. Sirgûnî welatê xwe li paş xwe hiştine û divê rojekê dîsa vegerin welatê xwe. Ev jî dibe sedem ku di diasporayê de fikra netewperwerî geş bibe. Sirgûnî bi hemû hêza xwe hewl didin ku welatê xwe ji bin zordariya desthilatdaran xilas bikin û welatekî azad ava bikin (Kenny, 2013: 52). Said (2006: 38) jî bal dikşîne li ser vê yekê û dibêje: “Taybetmendiyêke sirgûnê yek jî ew e ku sirgûnbûn ji bo jiyaneke çêtir destpêk e. Bo nimûne gelek pêxember ji welatê xwe bi darê zorê hatine derxistin, anku hatine sirgûnkirin, lê di sirgûnê de hêza xwe berhev kirin û bi awayekî serkeftî vegeriyên welatên xwe.” Kêm zêde rewşa Memduh Selîm Beg jî bi vî rengî ye.<sup>5</sup> Ew li gel sirgûniya xwe dixwaze ji bo welatê xwe tiştê bike, anku welatê xwe ji bin destê zordaran derxe. Ji ber vê yekê ye ku bi Celadet Alî Bedîrxan Beg û bi gelek kesên din re li Beyrûdê tevî civînan dibe. Hinek ji welat hinek ji Iraqê û Misrê û hinek jî ji Ewropayê hatine. Li vir behsa rojên xwe yên berê û rewşa milletê kurd dikin. Ji bo qedera gelê kurd were guhertin xebat, serhildan û yekîtiya kurdan lazim e. Divê rewşenbîrên kurd gelê xwe li hember rejîma nû ya Tirkiyeyê tenê nehêlin. Ji bo vê yekê jî partiyek hewce ye, navê vê partiyê jî Xoybûn e (r. 52-54). Bedîrxaniyên serhildêr hem ji milletê xwe hez dikin hem jî ji merivdewlet in, anku dizanin ku çawa dewletek tê birêvebirin. Bi fermana rejîma nû ya Tirkiyeyê ji welat hatine dûrxistin. Lê bi rêveberiya Bedîrxaniyan û bi femandariya Îhsan Nurî Paşa hêviyek heye ku gelê kurd rizgar bibe (r. 70). Memduh Selîm Beg jî dibe yek damezirînerê Xoybûnê û navekê kod ji xwe re hiltîne. Navê wî êdî Îskender Beg e (r. 73). Edî Memduh Selîm Beg di navbera welatê xwe û evîna xwe de dimîne. Ev jî bo wî trajediyek e ku em di edebiyatê de gelek caran rastî bûyerên bi vî rengî tên. Wekî ku Moscolo (2012: 28) jî diyar dike evîn çima ku di nav xwe de nakokiyan dihewîne tiştê trajîk e. Herweha, bo nimûne, li gor Barthes (2014: 66); evîndar di prosesa evînê de rastî gelek astengiyan tên. Evîndar divê ji bo evîna xwe hin fedakariyan bikin. Tiştê ku tê sere Memduh Selîm Beg jî ev e. Ew êdî di navberê de maye. Dema ku ew xwe digihîne ber devê deriyê evîndara xwe hem di nava tirsê de hem jî di nava şikê de ye (Uzun, 1989: 81). Bavê Ferîha zextê lê dike û dibêje êdî dema zewaca wê hatiye. Divê ev mesele were

<sup>5</sup> Di romana kurdî de bi taybetî jî di nav romanên diasporayê de temaya sirgûnê gelek berbelav bû. Ji bo vê yeke bnr. (Yeşilmen, 2014).

çareserkirin. Evîna wî her çiqas gîrîng be jî kar û xebata ji bo welat jî ew qas gîrîng e (r. 89). Ji vî aliyê ve Memduh Selîm Beg jî di nav nakokiyekê de ye. Ew di navbera çûn û mayîne de dimîne. Lê gelekî bindest li çarenûsa xwe digere û divê ew jî tevî vê lêgerîne be.

Vegêr gelek caran dîsa vedigere serdema Stenbolê û behsa kar û barên Memduh Selîm Beg dike ku wî ji bo welat û millete xwe kiriye. Ne tenê ew hemû kurd di nav tevgerê de ne. Malbata Bedîrxanîyan mîrên Kurdistanê, Şarezor, Silêmaniyê û Baban... Hemûyan jî li hember dewleta Osmanî serî hildane. Rewşenbîrên kurdan Xelîlê Xeyalî, Qedrî û Ekrem Cemîlpaşazade, Fuad Temo û Kemal Fewzî hemû di nav tevgerê de ne. Kovara *Rojî Kurd* malê hemû kurdan e. Doxtor, profesor, rojmemavan, mîr axa, şêx, karker û xwendevanê kurdan hemû tê de dinîvîsîn û helbet behsa Abdullah Cevdetê kurd jî tê kirin (r. 98-99). Piştî tevgera Stenbolê têk diçe behsa serhildana Şêx Seîd tê kirin. Vegêr Şêx Seîd wisa pêşkeşî mirov dike ku ew mirovek gorbihûşt ewliya, serek û pêşeweya kurdan bû. Ew mirovê mezin li Dîyarbekirê hate darvekirin. Piştî behsa van zatan tê kirin vegêr dîsa behsa Ferîhayê dike. Ferîha wekî xezalek e, kena wê hemû kul û kedera Memduh Selîm Beg wenda dike. Memduh Selîm Beg bi saya evîna Ferîhayê dikare li hember ew qas kul û kederan bisekine (r. 102-104).

Serhildana Agirî êdî ji bo kurdan hêviyek nû di nav xwe de dihewîne. Gelê kurd digel vê serhildanê hêvîya xwe bi tevgera Xoybûnê girêdaye. Divê êdî çek were hilgirtin (r. 113). Çawa ku Memduh Selîm Beg dixwast bigihêje evîndara xwe Ferîha bi heman awayî dixwast ku bigihêje welatê xwe anku li ser xaka xwe bibe desthilatdar ku ev jî yek taybetmendiyê evîne bû. Bo nimûne, li gor Bauman (2012: 26) evîndar bi evîna xwe dixwaze bibe yek dixwaze wî/wê biparêze û bike parçeyê xwe. Jiyana evîndar bi tevahî bi evîndara wî/wê re girêdayî ye. Herdu evîndar bêyî hev nikarin bijîn. Ji ber vê yekê ye ku li gor Memduh Selîm Beg Kurdistana wî ya wêrankirî li bendî evîndarê xwe ye. Di encamê de evîna Memduh Selîm Beg ya li hember welatê wî bi ser dikeve lewra dev ji Ferîhayê berdide û berê xwe dide evîna xwe ya rasteqîn anku evîna welatê xwe. Di serhildana Agirî de kurd di quntara çiyayan de ne. Îhsan Nurî Paşa, Bro Heskî, Temirê Şemkî, Şefdin Beg, Ferzende Beg û helbet Iskender Beg yanî Memduh Selîm Beg. Çar zivistan li vir şer didome şer berfirehtir dibe. Lê artêşa tirkan ji her aliyê leşker kom dikin bi darê zorê çavê xelkê didin ditirsîn û bi vî awayî têkiliya şoreşê bi gel re birin. Bi dan û stendinê diplomatî jî alikariya Yekîtiya Sovyetê û Îranê werdigrin û serhildanê difetisîn (r. 130-133). Piştî serhildanê têk diçe Memduh Selîm Beg vedigere Antakyayê. Şer li paş maye agirê evîne ketiye pêşiya agirê Agirî. Dema digihije ber devê deriyê mala xwe dibîne ku zarok li ber devê



deriyê wî dilîzin. Di mala wî de malbatek ermenî heye. Malbat dibêje ku xwediye malê yê berê anku Memduh Selîm Beg miriye. Nameyên ku Memduh Selîm Beg ji çiyayê Agirî ji bo Ferîha şandine, negihiştine cih. Ji ber ku herkes Memduh Selîm Beg wekî mirî dizane Ferîha jî zewicîye û çûye Urdinê. Memduh Selîm Beg carek din têk diçe û dil dike ku xwezî li çiyayê Agirî bihata kuştin (r. 165-167).

Digel evîna Memduh Selîm Beg jiyana wî ya sîyasî jî têk diçe fransîz ji wî daxwaz dikin ku êdî siyasetê neke. Lê Memduh Selîm Beg dibêje tiştê ku ew dike ne siyaset e parastina milletekî bindest e. Rastiya gelê kurd e di heman demê de راستiya jiyana Memduh Selîm Beg e. Serpêhatiya wî û ya gele kurd êdî bûye yek. Jiyana wî û gelê kurd bi girtin, mirin, kuştin, zor, zordarî, bindestî, sirgûnî, şer, liberxwedan xebat û bi fedakarîyê tije ye. Lê ji bo fransîzan qîmeta van tiştan tune ye lewra fransîz li gor daxwaza tirkan rewşenbîrên kurdan ji deverên li ser sînorê Tirkiyeyê dûr dixin. Memduh Selîm Beg jî mecbûr dimîne ku biçe ev ji bo wî sirgûniyekî nû ye. Li Şamê ligel wî gelek kurdên sirgûnbûyî hene. Celadet Bedîrxan, Qedri, Ekrem û Mihemed Cemîl Paşa, Hemzeyê Miksî, Dr. Nafîz û birayê wî Nureddîn Usif hemû li vir in. Êdî her tişt bo wî li paş dimîne. Lê ne evîna xwe ne jî welatê xwe ji bîr dike. Her tişt di hişmendiya wî de ye (r. 172-176). Li aliye din jiyana ji bo Ferîhayê jî dijwar e, ew jî bi saxî hatiye kuştin (r. 189). Memduh Selîm Beg di payiza emrê xwe de carek din dizewice. Dîsa jineke çerkez dikeve jiyana wî ku ew jî Wildan Xanim e (r. 203). Li gor Barthes (2014: 49) evîn bo evîndar korerêyekî ye kemînekî ye ku ew ê tu carê nikaribe ji vê kemîne derkeve. Lewra ew dixwaze tune bibe û dikeve nav buhranekî. Ji ber vê yekê ye ku Memduh Selîm Beg her çend bi Wildan Xanim zewicî be jî tu carî nikare ne Ferîhayê ne jî doza xwe ya sîyasî ji bîr bike. Evîna wî bûye korerêyê lewra nikare bi Wildan Xanimê re şa dibe.

Digel hemû buhran û wendahiyan wî Memduh Selîm Beg dîsa di dawiyê de ji jiyana xwe razî ye û dibêje min xerabî, sextekarî, zordarî û bêbextî nekir. Tenê bo gelê xwe yê belengaz xebîtim. Di dawiya jiyana wî de êdî rewş jî hêdî hêdî diguhere. Ew êdî bûye sembola tarîxa kurdan ji her deverî, nivîskar, rojnemavan, lekolîner û rewşenbîr têne ba wî ji wî tiştan dipirisin. Ew behsa jiyana xwe ya Stenbolê kovara *Rojî Kurd, Jîn* û partiya Xoybûn û komeleya Hêvî dike. Êdî baş dizane ku eziyata ku wî û hevalên wî kişandine berheva neçûye. Dê rojekî kurd jî li welatê xwe serbest û azad bijîn. (207-209). Lê êdî Memduh Selîm Beg ber bi mirinê ve diçe. Çawa ku evînen wî çilmisîn ew jî ber bi mirinê ve diçe. Ji ber ku evîn û mirin her dem di edebiyatê de du tiştên bi hevdu re peywendîdar in. Wekî ku Bauman (2012: 17) jî îfade dike evîn

û mirin jî xweser in, bi gotinek din tenê carek mirov dikare evîn û mirinê tecrûbe bike. Herdu jî bê dem in yanî ji bo evîndar beriya evînê û paşiya evînê tune ye bo mirinê jî wisa ye em beriya jiyânê jî paşiya mirinê jî nizanin. Em ne mirinê ne jî evînê nikarin careke din tecrûbe bikin. Ji ber vê yeke ye ku Memduh Selîm Beg her çend carek din bizewice jî evîna wî ya tekane Ferîha ye. Ferîha û welatê wî dibin yek, ji herduyan hez dike û bi vî awayî diçe ber bi mirinê. Di encamê de mirov dikare bibêje ku Mehmet Uzun hewl dide ku bi rêya evîna di navbera Memduh Selîm Beg û Ferîhaya Çerkez de geşedana netewperweriya kurdî nîşanî me bide.

### Sobarto

Romanek din ku di bingeha wê de evîn heye Sobarto ye. Di bingeha vê romanê de evîna Silêman û Belqîsê heye ku ev nav referansê Silêman pêxember û Belqîsê dîkin. Vegêr bi evîna van herdu kesan dest pê dike lê paşê em hîn dibin ku di rastiya xwe de di bingeha romanê de çîroka Sobartoyîyan heye. Vegêr li derdora evîna Silêman û Belqîsê de behsa têkçûyîna Sobartoyîyan dike. Çawa ku Silêman mirovekî têkçûyî ye di heman demê de welatê Sobarto jî welatekî têkçûyî ye. Û li vir vegêr bi riya Sobarto dixwaze rewşa kurdan nîşan bide. Ev rewşa parçekirî ya kurdan di her keliya romanê de xwe dide der. Hezkirina Silêman li hember Sobarto û Belqîsê di heman demê de sedema êşa wî ye jî (Yûsiv, 1999). Evîn bi xwe êşkişandin e û hemû xelqê Sobartoyê vê êşê dikşînin. Di romanê de behsa vê yêkê wiha tê kirin:

Zêdeyî careke ez ê ji Belqîsê re bibêjim, ew navlêkirina di navbera min û te de şaş e. Divê navê te Şêrîn an Xecê an jî Zîn bûya divê navê min Ferhad an Sîyamend an jî Mem bûya. Dûr nexîne ku navên me yên rastî dibê ku ev bin û pişt re jî ez ê têbigihîjim ku tiştê herî nexweş û kîret di rastiya de ew e ku tim dereng û piştî derbasbûna demê tê. Wê rojê êş ketibû piştî min, ez tirsîyam ku her yekî ji malbata me ez jî bi êşa piştî herim. Her yekî ku pelê wî ji dara jiyana diweşe, bavê min wilo digot, dibêje “Ax piştî min” û pişt re can dispêre xwedê. Em xelkên Sobarto me jî ev nexweşî ji sedê salan de ji bav û kalan girtiye. Her ku mirovek ji me, ji ber êşê, destê xwe davêje piştî xwe, ji xweber xelk li dorê dicivin û li benda mirina wî dimînin. Lê qet min nizanibû ku sedema wan êşan tiştêkî din e vê dawiyê min nas kir ku hezkirin e (r. 17).

Wekî li vir xwiya dike vegêr di navbera evîna Silêman û Belqis û di êşên Sobarto de xwestiye analojiyekî ava bike. Di bingeha van êşan de hezkirin anku evîn heye. Eşa sereke ya ku Sobartoyiyan dîtine bûyera Sînemeya Amûdê ye. Agirê Sînemeya Amûdê di seranserê romanê de xwe nîşan dide. Ev agir êşek giran li ser Sobartoyiyan ava kiriye ku di dawiya romanê de dema ku Silêman dîn dibe dixwaze mazot li Sobarto dabike û bişewitîne. Di nav gelê Sobarto de tê gotin ku Silêman li her kolanekê mazot veşartiyê ji bo ku malan bişewitîne (r. 196).

Ev analojîya ku di navbera Sinemeya Amûdê bi jiyana Sobartoyiyan hatiye avakirin di gelek cihên romanê de xwe dide der. Vegêr behsa gelek bûyerên xeternak dike lê agirê Sinemeya Amûdê di nav van bûyeran de yê herî girîng e. Bo nimûne vegêr dema ku behsa bûyera Zekîye Alkan dike dîsa agirê Sînemeya Amûdê tîne bîra xwîner. Lewra Zekîye Alkan jî xwe şewitandibû gelê Sobarto şewata Sînemeya Amûdê ji bîr kiribûn û wê bûyera Zekîye Alkan jî ji bîr bikirana. (r. 108). Di vegêranê de analojiyek di navbera Sînemeya Amûdê û Zekîye Alkan de tê avakirin. Vegêr dibêje êgir ewana gihandibû hew (r. 117). Vegêr carek din behsa vê bûyerê dike bangî Helîm Yûsiv dike û dibêje çî bi te ketiye ku tu behsa van mijaran dikî:

“Û tu! Ey Helîm Yûsiv, çî îşê te pê ketiye? Tu çîma dinivisînî? Gava xelk dişewitin, cih dişewitin. Silêmanê Dawê dişewite û hezar girtî di dile te de dişewitin û tu kes nabîne, tu kes nabihîze, tu kes pê hest nabe û tu kes bêhna şewata vî goştê ku çar hawir li ber deste û agir e nake. Ma gelo nivîsandin ji bo çî ye? Sûdeya wê çî ye? Çî ferq di navbera sinema û Zekîye Alkan û girtîgehê û dile Silêman de heye? Û ev zêdeyî sî şewatî di temenê te de, te çî sîd jê girtiye? Ma ne çêtir e tu pê nûsa xwe bavêje ber bizineke û sere xwe deyne ser balîfê heta mirinê. Ji vê toza ku tu di nav rûpelên vê romana ku bi xwîneke şewitî hatiye nivîsandin de radikî, carna bêdengî çêtir e. Ma ne wisa ye?” (r. 114-115)

Di romanê de Silêman ji Belqisê re dibêje ku tu partî û doz ne xema min in. Doza netew û sîyasetê ji serê Silêman zêdetir in. Lewra doza neteweyan bi hezaran kes nikarin çareser bikin lê ez ê tenê li ser doza xwe hûr bibim doza Silêman û neteweya Silêman Belqis e (r. 53). Silêman dibêje ku ez dikarim sed bajarî xera bikim da ku sînor di navbera Silêman û Belqis de nemine (r. 65). Lê di eslê xwe de evîna Belqis û li hember Sobartoyiyan ketine nav hev û ew nikare bêyî wan bijî. Botton (2001: 60) evînê bi hebûnê ve girêdide anku ji bo hebûna me divê li hemberê me

yekî din hebe ji ber ku bêyî yekî din em nikarin nasnameya xwe ava bikin. Evîndar dixwaze bi evîna xwe bi her awayî bibe wekhev. Lewra Silêman ji bo ku hebûna xwe ava bike dixwaze bigihêje evîna xwe anku Belqisê.

Di seranserê romanê de digel êşên ku Belqisê kişandine behsa problemên ku kurd bi rûbirû hatine jî têne kirin. Xelkê Sobarto zimanê fermî nizanin di dibistanê de zimanek din tê axaftin tenê dewlet û polîsan vî zimanî dizanin (r. 31). Zanîngeh li Sobarto tune ye lewra zarok mecbûr dimînin ku koçî devereke din bikin (r. 81). Apê Silêman tevî Berzaniyan dibe dema ku di dibistanê de ji zarokan dipirse ka serokê me kî ye Hemze bersiv dide û dibêje: Mele Mistefe Barzanî ye mamoste hêrs dibe û wî derdixe derve û heqeretan lê dike (r. 41). Di berdewamiya vegêranê de mijar tê li ser komara Mahabadê û behsa Qazî Mihemed tê kirin. Li vir behsa çûyîna Mela Mistêfa têkçûyîna Mahabad tê kirin. Qehremaniya Qazî li pêş e. Qazî her çend dizanibû ku dê were kuştin jî ji doza xwe paş gav neavêtiye û Mahabad terk nekiriye (r. 84).

Belqis paşê bi mêrekî dewlemend û îxtiyar re dizewice û diçe Erebîstana Siûdê lê bi mêrên din jî dikeve têkiliyên cinsî (r. 121). Di vê navberê de Silêman jî li zanîngehê bi kesên cuda re dikeve têkiliyên cinsî lê dîsa jî ev yek êşên wî bidawî nakin. Lewra dema ku bi Silva re radikeve jê re wisa dibêje: “Xwedê em ji êşê re dane. Ligel ku ne ol û cih ne zimanê me yek e lê hema êşa me yek e.” (r. 144). Di dawiyê de Silêman û Belqis nîkarin bigihêjin hev û sedem ev êş e ku li ser welatê Sobarto girtiye. Ji ber ku di dawiya romanê de vegêr wiha bang li vî welatî dike û dibêje derî ji bo wî welatî hatiye girtin: “Li agirê ku welatê axa jor û kevirên xemgîn dişewîtine ev derî hatiye girtin. Li welatê ku ji bîlî rêya revê an mirinê tu riyên dîn tunene (r. 203). Belqis gelek caran hêvî û lava ji Silêman dike û dibêje ku tenê te dikaribû min xilas bikirana lê te nekir.

Di encamê de mirov dikare bibêje ku Helîm Yûsiv hewl dide ku behsa bûyerên wisa bike ku hemû jî rastiya millete kurd in. Ev dibe sedem ku di romanê de hin xeletiyên mantîqê derkevîn holê. Aydogan (2014: 369) bale dikşîne li ser vê yekê û dibêje li gor bûyeran kronolojîk û temenê qereqterê sereke Silêman li hev nayên. Heger Silêman van bûyeran hev dîtibe divê 60 salî be lê heya dawiya romanê jî mîna xortekî ye. Sedema vê yekê ew e ku Helîm Yûsiv di seransarê romanê dixwaze ku êşên ku kurd kişandine û êşên Silêman kişandine li hev bîne. Lewra ev yek ne tenê di vegêranê de qisûrên mentîqê derdixe holê di heman demê de di tevgerên Silêman û Belqisê jî kirinên bêmentîq derdixe holê. Lewra di romanê de em gelek caran tevgerên bêmentîq yên Silêman û Belqis dibînin. Bo nimûne ji hev hez bikin jî bi kesên din re jî dikevin nav têkiliya

cinsî lê ev yek ji bo evîna wan nabe problem. Lê bi giştî Helîm Yusiv di vê romanê de li derdora evîna Belqîs û Silêman de hewl dide rewşa kolonyal ya kurdan nişan bide.

### **Li Peravên Torê Tora Evînê**

Di vê romanê de behsa evîna Salîh û Wensa tê kirin. Lê di bingeha romanê de jiyana Kurdan ya li Torê û qirkirina ermenîyan heye. Mijara qirkirina ermenîyan di gelek romanên kurdî de hatiye bikaranîn. Li gor Çelik û Öpengîn (2016) îmajekî erênî ya ermenîyan heye di romana kurdî de lewra di navbera kurd û ermenan kirivatî heye. Li gor vê yeke di nav romanên wekî *Gotinên Gunehkar, Bavfileh, Pêşengeha Suretan, Kortika Filehan, Ay Dayê, Guhar* de ev mijar wekî amûrekî jinûvezîndîkirina nasnameya kurdî hatiye bikaranîn. Ji ber ku bîra kolektîf di heman demê nasnameyê jî ava dike û hem jî wê nasnameya diguherîne. Li gor vê bîrê, kurd jî wekî ermenan bi berdewamî bûnê qûrbaniyên kuştin û talanan. Pêşî ermen û paşê jî kurd bûn qûrbaniyên desthilatdaran. *Li Peravên Torê Tora Evînê* de jî kêr zêde îmajê ermenan bi heman rengî xwe dide der. Di romanê de em rastî ermenên baş tên. Bo nimûne Emeroyê hevalê Salîh wî dixê xefikê û wî dide ber kevîran di dawiyê de wekî ku ew mirîye di cih de dihêle û diçe. Beriya vê bûyerê Salîh ji Emero re behsa ermenan dike û dibêje ev der wextekî gundên ermenan bûn. Gelek dewlemend bûn lê ferman li wan rabûye (Baran, 2011: 10).

Pêrûza Dêwanî anku diya Wensayê tê kirin. Ew serokêşîra gundê Dêwan e jin e lê mirovek zana ye, kelêma çavê nebaşan e û hêviya dilê xizan û ketiyan e. Herkes gilî û gazine xwe jê re dibêje kesî naçe qereqola gundê Serdefê. Problemên gundiyan ne li devê deriye qereqolê lê li oda Pêrûza Dêwanî têne çareserkirin. (r. 15). Pêrûza Dêwanî jineke nefsbîxûk e ji ber ku mêrê wê jî di şerekî eşîrî de hatiye kuştin, dixwaze şerê di navbera eşîran de ji holê rake. Ew dixwaze gundiyan xwe ji şerê di navbera Hevêrkî û Dekşûriyan de dûr bihele li gor wê ev şer lîstîkeke dewletê ye (r. 44). Li aliyê din navbera Pêrûza Dêwanî û ermenan baş e û ji ber vê yekê jî hinek serok eşîr ji wê aciz in lê nikarin tiştê ji Pêrûza Dêwanî bikin (r. 52). Pêrûza Dêwanî dixwaze hem tifaq di navbera kurdan de hem jî ya di navbera kurd û ermenan de xurt bike. Lewra dibêje bila dengbêj behsa tifaqê bikin. Di navbera gundê Dêwan û Dêrselîb de ev tifaq ji mêj ve hatiye çêkirin (r. 53). Mehkûm xwe li mala wê digirin. Hezneyê Muso ku yekî wisa ye tê mala wê. Panzdeh salan li çol û çiyayê jiyaye û heft salan jî di nav refên Mela Mistefa de pêşmergetî kiriye (r. 61). Wekî din, ne tenê mehkûm, bextê evîndara ye jî mala Pêrûza Dêwanî dîsa du evîndar hevdu direvînin û xwe diavêjin bextê Pêrûza Dêwanî lê ev evîndar ji yê din cudatir in. Lewra yek misilman e yek ji ermen e. Yek taybetmendiyê sereke yê evînê ew e ku ji

ber xwezaya xwe qanûn û yasayan bin pê dike. Astengî an qedexeyên çînî, civakî, cinsî jî nas nake (Mascolo, 2012: 12). Lewra her çend zewaca ermen û misilmanan qedexe be jî evîna wan sînor nas nake. Di heman demê de di vê astê de em hîn dibin ku Pêrûza Dêwanî jî di dema ciwaniyê xwe de ji yekî ermen hez kiriye. Lê kurikê ermen ji ber ku dizane ew ê çî were serê wî naxwaze wê birevîne. Dewletê dijminatî xistiye navbera kurd û ermenan. Xoşewîstê Pêrûza Dêwanî direve û li gundê Ezdara xwe diavêje bextê Naîfê Osman. Ev gundek misilman e gundî giliyê Naîfê Osman dikin. Mala Naîfê Osman tê şewitandin. Bêhna goştê şewitandi di nav gund de belav dibe (r. 63-64). Lêbelê Pêrûza Dêwanî li gel van taybetiyên xwe yên baş bêyî ku ji keça xwe Wensa bipirse wê dide Emero (r. 45).

Salîh bi kevîrên Emero namirê Morogê ku ji gundekê ermenan e nala nala wî dibihîse û tê alikariya wî. Morog gazî biraziyê xwe Bîrahîm dike. Brahîm li Mîdyatê li xaniyek odeyek biçûk kirê kiriye û alikariya xizanan dike. Ji her gundî însan ji bo ku şîfa bibînîn têne ba wî. Ji ber vê yekê jî şêx û mela ji wî aciz in û dibêjin heta ew bijîşkê fileh li vê derê be, bilûra me êdî hew mîna berê li gor dilê me lê bide (r. 30-31). Brahîm her dem di bin zextan de ye mirov têne ber deste wî ji bo ku şîfa bibînin lê dîsa jî ji bin çavan lê dinêrin. Hinek jinên xwe tînin lê naxwazin Bîrahîm deste xwe bi wan bide wan lewra ji jinên re xwe dibêjin nehêlin ew ermen destê xwe bide we (r. 37). Lê Bîrahîm her çiqas rastî zext û zordariyê were jî naxwaze welatê xwe biterîkîne. Lê dizanê ku dê rojek were kuştin (r. 39)

Gundiyên Dêrselîb gelek baş in ji ber ku Salîh misilman e hewl didin ku ji bo wî goştê helal bibînin. Lê Salîh li dijî vê yekê derdikeve û dibêje çima hûn yên ku li gorî ola me hatine serjêkirin dikarin bixwin lê em nikarin yên ku li gorî ola we hatine jêkirin bixwin. Morog ji vê yeke şaş dimîne lewra misilman gelek eziyetê li wan kirine xizmîn wî tev hatine kuştin tenê biraziyê wî Bîrahîm maye hin merivên wî mecbur mane ku koç bikin (r. 33). Salîh di encamê de baş dibe û vedigere gundê xwe lê êdî dereng e. Pêrûza Dêwanî keça xwe Wensa daye Emero. Jixwe wê berê jî keçên xwe dabûne kesên feqîr. Di v pêvajoyê de Wensa bi êşa zirav dikeve. Salîh dema van yekan dibihîse nizane ka ew ê çî bike lê di encamê de dibêje ku mafê Wensa heye ku ka çî hatiye serê wî û mêrê wê mirovek çawa ye. Dema ku heqîqetê jê re dibêje Wensa ji bilî xwe kuştinê tu rêyek din nabîne lewra naxwaze diya xwe bide şerme û xwe bi darve dike. Di v navberê de Bîrahîm jî tê kuştin lewra çî kesê ku bi kêrî kurdan were divêt bihata kuştin (r. 116-117). Felcê li Pêrûza Dêwanî dixê, Salîh ji gund derdikeve û kesê êdî wî nabîne. Diya wî li benda wî dimîne lê ew jî dimre.

Li gor Barthes (2014: 12-19) evîn tiştêk wisa ye ku evîndar ji neçarî dikeve ber bayê evînê û divê ji bo vê evînê berdil were dayîn. Di dawiyê evîndar dikeve nav bêhêvîtiyeke û hîs dike ku ew ê têk biçê wenda bibe. Ev hestê wî/wê nêzî ber bi mirinê re bikêşîne. Di hêlekê de geşbûna evînê ew ê were wateya jiyânê di hêlekê de têkçûna evînê ew ê were wateya mirinê. Evîndar xwe li hember evîna xwe suçdar hîs dike an jî dixwaze bala wê bikêşîne. Dixwaze êş bikêşîne an jî ceza bide xwe (Barthes, 2014: 38). Ji ber vê yekê ye ku întîxar di prosesa evînê de gelek caran derdikeve holê (Barthes, 2014. 198). Tiştê ku di dawîya romanê de tê serê Wensayê jî ev e di dawiyê romanê de bi rêya întîxarê dixwaze dawî li êşa xwe bîne. Lê ya rast ne tenê di şexsê Wensa de di seranserê romanê de em mirinê ligel evînê dibînin. Kesên ku baş in her dem mirin dibe para wan li Torê mirovên baş anku kurd û ermen têne kuştin. Di encamê de mirov dikare bibêje ku her çend di romanê de behsa evîna Wensa û Salîh were kirin jî çîroka bingehîn êş û azarên ermenan û kurdan in. Vegêr li derdora van êşan de hewl daye ku nasnameyeka kurdî ava bike.

### Êvara Perwane

Heya niha di romanên ku di vê xebatê de hatine analîzkirin de bêtîr li derdora evînê teswîra problemên sîyasî û civakî yên kurdan hatine kirin. Ew rewş gelek caran di edebiyatên cihana sêyemîn de xwe didin der. Ji ber vê yekê ye ku kesên wekî Jameson (2008: 365-397) îddîa dikin ku hemû metnên cihana sêyemîn alegoriyên neteweyî ne. Helbet ji aliyekî mirov dikare bibêje ku Jameson mafdar bû lewra edebiyata kurdî jî di nav de giringiyeke netewperweriyê heye di edebiyata van gelan de. Ev yek di romanên ku hatine analîzkirin de bi awayeke zelal xwe nîşan dide. Lê di her şert û mercan de ev yek ne derbasdar e. Ji ber ku gelên kolonîzekirî dikaribûn hem li hember kolonyalîzmê bisekinin û hem jî berê xwe bidana problemên navxweyî. Lewra Ahmad (2000) li dijberî pênasekirina Jameson derdiket û digot: “Tiştê sereke ew e ku em nikarin edebiyatên cihana sêyemîn bi pênaseyên giştî tarîf bikin. Bi gotinek din helbet edebiyateke dikare netewperweriyê ji xwe re bike mijara sereke lê mirov nikare bibêje ku hemû edebiyatên cihana sêyemîn li ser vê bingehê ava bûne. Bo nimûne di romanên ûrduyan de ji bîlî netewperweriyê gelek mijarên wekî feodalîzm, jiyana mistik, kuştin û jiyana karkeran jî hatine bikaranîn.” Em dikarin heman tiştî ji bo romana kurdî jî bibêjin. Lewra romaneke kurdî xweser û yekparçeyî tune. Heta mirov dikare bibêje ku di her qonaxekî de jî mijar an jî tema her dem wek xwe nemane. Bo nimûne, Omar (2016) li ser guherînên tematik û binyadî ya romana Başûr disekine.

Li gor wî di navbera salên 1970-1991 trajedî, di navbera sala 1993-2000an bêhêvîti û di navbera 2003-2011an xwerexnekirin (*self critic*) cihanbînî (*world vision*) yên sereke ne. *Êvara Perwane* her çend di sala 1998an de hatibe weşandin jî mirov dikare di vê romanê de hem bêhêvîti hem jî xwerexnekirinê bibîne. Salên di navbera 1993-2000an serdema bêhêvîtiya bû lewra di vê serdemê şerê navxweyî hebûye. Di romanê de ne tenê ji hêla bêhêvîtiyê di heman demê de di vê romanê de rexnekirina li hember civatê jî heye. Ji ber van yekan e ku Ghobadî (2015: 21-22) romannûsiya Bextiyar Elî di çarçoveya xweyîti (*subjectivity*) de dinirxîne. Li gorî wî di romana kurdî<sup>6</sup> de nerazîbûne li hember civat û rêveberiya Başûr bûye sedem ku xweyîti di nav romana kurdî derkeve pêş. Di nav vê çarçoveyê de em rexnekirina civakê dibinin di romana kurdî de di vê serdemê de nakokiyên di navbera kesan û civakê de derdikevîn pêş. Sedemên pêşketina şeweya realîzma efsûnî jî ev yek in lewra romanûs hewl didan ku dinyayeke alternatif ava bikin da ku li vê dinyayê xweyîti hebe bi gotinek din di van romanên de li hember nasnameya kolektîf nasnameya takekesî dihate parastin. Di heman demê de di van romanên de pirsgirêkên jinan anku femînîzm jî cihekî gîrîng digîrt. Ji ber van sedeman e ku li gor Ghobadî (2015: 55) Bextiyar Elî realîzma efsûnî wekî Marquez ji bo berxwedana polîtîk bi kar aniye. Bi taybetî di *Şarî Mosîqarê Sipyekan* de Elî li ser mijarên wekî şerê navxweyî, gendelî, dîktatorî û totalîterî disekine. Bi vî awayî ew hewl dide cîhanekî alternatif ku di bingeha wê de, netewperweriya kurdî, huner edalet û xweyîti heye bi rêbaza realîzma efsûnî ava bike. Di nav vê konteksê de her çend di *Êvara Perwane* de mijara sereke evîn be jî li derdora çîroka evîndaran Bextiyar Elî hewl dide nişan bide ku ka çawa di şexsê Perwane û Mîdya de takekesî bûye qûrbanê civakê paşwerû. Di nav vê çarçoveyê de her çend Ahmedzade (2004: 333) *Êvara Perwaneyê* bi giştî di nav çarçoveya nasnameya netewî binirxîne jî di heman demê de dibêje ku temaya sereke ya vê romanê nakokiyên di navbera takekesbûn û civakbûnê de ye jî. Di şexsê Perwaneyê de ev yek xwe nişan dide. Perwane naxwaze bibe wek kesên din ew dixwaze bibe kirdeyek (*subje*). Ji ber wan sedeman e ku di destpêka romanê de qûrbanîbûn weke metaforek derdikeve holê. Perwane û Xendan goştê qûrbaniyên ku bavê wan di cejna qûrbanê de amadekiriye dabeş dikin. Lê ne tenê bavê wan li çar aliye bajêr herkes qûrbanan şerjê dike. Refên teyran ên ji başûr vedigerin li ser qarnevela xwînî difirin û diçin. Ji her derê bajêr bêhna xwînê difire. Cara yekemin e ku di cejna qûrbanê de meydan ew qas geş bûye, bajar bûye gola xwînê. Perwane û Xendan li ser rêya dibistanê li her kuçe û kolanê de xwînê dibînin lewra dile wan li hev dikeve. Xendan dibêje xwîn

<sup>6</sup> Qesta Ghobadî ji romana kurdî romana soranî ye anku ji bo xebata xwe romanên soranî hilibijartîye.



bajêr dê li ber xwe bibe. Van mirovan ga li ser erdê nehiştine. Ev demsala qûrbaniyê ye (Elî, 2011: 8-10). Li gor Bauman (2012: 162) bajarên modern di nav xwe de nexweşiyên moderniteyê dihewînin. Ev bajêr jî bajêrek wisa ye li vî bajêrî sedan nexweşî hene jin û mêr li bi taybetî jî jin dibin qûrbaniyên civata paşverû. Lê helek hemû guneh û nebaşî hene li vî bajarî li hêlekî jî kesên van gunehan dikin di heman demê de parazvanê namûsê ne.

Ev bajar ji bo evîndaran mîna zindanê ye lewra dema Perwane dixwaze derkeve derveyî bajêr vegêr bi me dide nîşandin ku ev bajêr mîna hefsê ye û derketina ji vî bajarî ne gengaz e (r. 33). Xendan dibêje: “Perwane miriye ew jî di nav vê civata paşverû de ji aliyê ruhî ve hatiye hepskirin û heger derfet hebûna ew ê bixwesta wekî Perwane bijiyana û bimirana.” (r. 19). Perwana her dem dixwaze rojek ji vir bar bike. Ew her dem di nav taritiyê de dixwaze ronahiyek bigere. Ji bo vê yeke jî gelek evînên cuda ava dike. Ew bixwe jî dizane ku ew ne rêyeke felatê ye lê her dem di nav lêgerînekê de ye. Bi seetçiyek dewlemend re têkilî datîne. Ew gelek tiştên eceb wed dike û dibêje ez dikarim demê bo te bisekinîm, demê paş û pêş bibim. Lê Perwane dixwaze di nav zeviyeke de bi azadî bijî. Zevî ji bo wê tê wateyake sihrî û wisa bawer dike ku ev mêrikê seetçî dikare demê biguherîne (r. 23-25).

Nesredînê Behnxeş wênegêrekî gerok e. Ligel ku wî ji bo ji bo vî welatî gelek ked daye û gelek serokên sîyasî nas kirine jî gihîştîye wê encamê ku ev welat anku Kurdistan vala ye û hemû tiştên wî leylan in (r. 151). Ew li ber aşiqan dikeve û dibêje ev evînên nîvcomayî divê werin temamkirin û tenê wênegêrekî gerok dikare ji bo wan cihekî ewle bibîne. Hemû armanca wî ew e ku aşiqan bigîhîne hev. Wî soz daye xwe ku van aşiqan rizgar bike ji bo ku aşiq bi azadî bijî cihekî dibîne û navê vê derê dike Eşqistan (r. 71-72). Aşiq berê xwe didin Eşqîstanê. Ji nişka ve keçên bajêr yê herî xweşik ji holê wenda dibin. Nezaket, Purhan û yê din. Ferîdûn biryar dide ku dildarekî rizgar bike û ew jî şevê bi Perwane re direve. Lê haya Perwaneyê tiştên ku dê werin serê wê tune. Lewra ji Xendan rica dike ku çîroka wê ji bîr neke (r. 26-31).

Demsala tarî anku demsala qesabxaneyan dest pê kiriye. Aşiq yek bi yek diçin bi çûyîna wan oldar hêrs dibin. Ewqas hêrs bûne ku bi daran re jî şer dikin. Lê li gor Xendan çûyîna wan destpêkek nû bû, bi vî awayî ew ê cihên nû welatên nu bîbînin. Lê sibêha Xendan û Perwane radibin û serên jêkirî yê du aşiqan li kolanê dibînin. Ew destpêka demsala xwînê ye. Li hemû aliyê welat şer heye. Ji her derê dengê çekan bilind dibe. Aşiq ji her derî tene komkirin û şewitandin carina serê wan tene jêkirin carina sêdar bo wan tene dayîn (r. 107-108).

Li gor rêberê aşiqan Nesredînê Behnxweş eşq tiştêkî wisa ye ku mirov ji Xwedê bêtir li eşqê digerin. Evîn mîna xewneke ye mirov çî qas xewn dibîne ew qas xwe ji bîr dike. Eşqîstan cihê azadiyê ye ji bo aşiqan zeviyek bextewariyê ye û ew xwe li vir di nav ewlehiyê de hîs dikin. Perperîkên payizê di ber Ferîdûn re azad difirin. Perwane bi awayekî bextiyar di hêmbêza Ferîdûn de şîyar dibe (r. 111-115).

Bîrayê Perwane ji ber çûna Perwaneyê li Xendan dixin lê ew cihê Perwane ne ji birayê xwe ne jî ji meta xwe re dibêje. Bajar radibe li ser piyan herkes li Perwane digere. Meta Perwane dibêje nimêj bikin da ku hûn ji gunehê xwe rizgar bibin. Di nav vê heyt û holê de Xendan tenê dixwaze Perwane xwe ji vê civaka paşverû xilas bike û dibêje here Perwane da ku te nebînîn (r. 35-43). Mele Kevserê Baxewan, li pîrtûkxaneyê digere û dibêje ev herdu zînakar anku Perwane û Ferîdûn li vir in pirtûkxane tê belavkirin pirtûk têne şewitandin. Dema ku pirtûk têne şewitandin minmînîk ji nav pirtûkan diweşin lê tiştêk naye dîtîn (r. 46-48).

Bavê Xendan wê dide meta wê da ku ew jî nekeve rêya xirab e. Meta wê bi oldariya xwe tê nasin. Heşt keçên wê hene her heşt jî bi şev bin xwe şil dikin, bêhna mîzê her dem ji wan tê şermok û tirsok in û hinek ji wan lal in. Ji bilî rêya mizgeftê cihekî din nedîtine li malê hatibûn dinê û dixwazin di vê malê de bimrin. Perwane li gel meta xwe berê çûbû mala wê lewra ew rewş bere tecrûbe kiribû. Meta wê ji bavê Perwane re gotibû şeytan di nav giyana Perwane de veşartiyê lewra ev giyan bi tû awayî naye kedîkirin. Xendan jî demeke dirêj bi şeytên re derbas kiriye lewra divê bê terbiyekirin. Hin mîrên ecep têne ba mala meta Xendan, ji pista pista wan wer xwiya dike ku hin ji wan serê jinên xwe jêkirine hinek xwişkên xwe kuştine. Xendan care yekem bi mîrekî ku jê bêhna rihanê şa dibe (r. 49-58).

Di nav van gengaşiyên de Mele Kevser derdikeve ser dikê û wezan dide dê û bavên aşiqan dike. Guneh ew qas pîrbûne ku êdî li ser wan guneh dibarin. Ew jinên gunehkar li pey arezûyên xwe yên şeytanî ne. Divê dê û bav wan bikin qûrbaniyên Xwedê. Lewra misiyona Mele Kevser rizgarkirina giyanên gunehkaran e îro êvara rizgariyê ye (r. 131-134). Lê li Eşqîstanê jî her tişt ne baş in. Mesûme ji Siyamend qet hez nekiriye ji ber vê yekê jî li Eşqîstanê ne bextewar e (r. 172). Mesume di encamê de ji daristanê direve û dikeve destê Mele Kevser anku artêşa îmandaran ev artêş ji her dere welat mirovan berhev dike da ku biçin neçîra gunehkaran. Mîdyâ û Perwane dikevîn destê artêşa îmandaran. Mesûme dikin jineke tobekar êdî ew poşman bûye lê her tişt xilas bûye (r. 208-211). Li gor Ahmedzade (2004: 335) helwestên Sîyamend li hember Mesume nişan didin ku di Eşqîstanê de jî serdestiya meran heye.

Nesreddîn ji bo van hemû tiştan xwe suçdar dike. Lewra dema rasti Xendan tê dixwaze hemû van tiştan ji bîr bike. Xendan ji wî re defterên Mîdyaya Xemgîn dixwaze (r. 16-17). Nesredînê Bêhnxeş pirtûkek bi navê keşkûla aşiqan dinivîse. Dixwaze hemû tiştên ku hatine sere aşiqan qeyd bike serok eşîr, sîyasetmedar û rêberên olî jî li pey vê pirtûkê ketine. Dildarên bajêr navê vî pirtûkê datînin Eşqname di beşa dawî de behsa *Êvara Perwane* tê kirin (r. 140). Her çend Nesredîn hêviya xwe ji eşqê birîbe û bibêje eşq di vê dinyaya me de mir jî lê dîsa jî li gor Govend wê eşq rojekî bi ser bikeve (r. 182). Di dawiyê de Mîdya li ser deftera xwe dinivîsîne evîn mir divê em li tiştêkî din bigerin (243). Şeva ku Perwane dimre berf dibare dema ku ber bi mirinê ve diçin perperîk li derdora wê hene tenê Xendan perperîkan dibîne li gor wê ew ruhaniyeta Perwane ne. Wê êvare perperîk li ser hemû herem, zevî, bajar, mal, rê û kolanan de dibarin (r. 284). Lewra perperîk sembola kesên wek Perwane ne anku kesên ku bûne qûrbaniyên civaka paşwerû.

*Êvara Perwane* ji aliyê arezûya cinsî ve ji romanên evînî yê din vediqede. Ji ber ku di vê romanê de şerê di navbera civak û kesan de li ser arezûya cinsî ava bûye. Bi gotinek din aşiq dixwazin bi azadî arezûya cinsî bijin lê civak vê azadiyê ji bona hebûna xwe weke xetereyê dibîne. Civak bi rêya arezûya cinsî dixwaze li ser jinan hegemonya ava bike. Di rastiya xwe de arezûya cinsî û evîn parçeyekî xwezeya mirovahiyê nin. Di dema Sûmer û Babîlan de bi taybetî evîn û arezûya cinsî têkilhev bûn bi gotinek din ji hev ne cûda bûn (Bottero, 1992: 15). Di Yewnana Antîq û Roma de jî ji aliye arezûya cinsî azadiyê hebû lê di serdema qirna navendî de bi taybetî jî ji ber xristiyanîyê ev azadî ji holê rabû. Arezûya cinsî bi gunehkarîye hate pênasekirin. Ji ber vê yeke jî arezûya cinsî di bin zextan de ma. Arezûya cinsî çiqasî bihata tepisandin ewqas mirov dikaribû nêzikî Xweda bibûna. Şehvet amûrê şeytan yê herî girîng bû. Lewra şeytan dema ku dixwast yekî ji rê derxe vê amûrê bi kar dianî. Divê mirov nebûna hêsirê nefsa xwe anku arezûya cinsî. Ev têgihîştin li Ewropayê bû desthilatdar lê di heman demê de ev nakokiyek mezin bû di navbera dêrê û sekûlaran de. Arezûya cinsî ewqas tiştêkî nebaş dihat dîtin ku zewac jî ne tişteke baş bû û bakiretî dihat parastin lewra dêr êdî bibûn wekî komeleya aziban (Goff, 1992). Mirov van xalan hemûyan di romanê de dibîne. Artêşa îmandaran û Mele Kevser aşiqan bi gunehkariyê tawanbar dikin li gor wan şeytên ruhê wan girtiye destê xwe. Ji bo ku giyana Xendan ji tiştên şeytanî paqij bikin wê dişinin dibistana keçên tobeke. Bi vî awayî dixwazin arezûya cinsî ya aşiqan kontrol bikin bi gotinek din dixwazin bi taybetî li ser jinan otorîteya xwe ava bikin.

Li gor Foucault (2007: 11-19) zayenditî ji aliye dirokî ve ne sabît e. Ji gelek qonaxên cuda derbas bûye û şikl girtiye. Her çend niha li ser arezûya cinsî zext û zordarî hebe jî ev yek nayê wê wateyê ku di hemû qonaxên dirokî de ev rewş wiha bûye. Lê em dikarin bibêjin ku guherîna têgihiştina arezûya cinsî bi tevahî bi îktîdarê ve eleqedar e. Ev îktîdar jî di her şert û mercan de arezûya cinsî qedexe nake li gor şert û mercên demî nêrîna li hêMBERÎ zayenditîyê jî diguherin. Lê bi giştî têkiliyê li arezûya cinsî û îktîdarê li ser qedexeyan ava dibe. Îktîdar bi giştî zimanekî neyînî bi kar tîne, hin tiştan qedexe dike paşê jî sîstema xwe ava dike. Di nav vê sîstemê de, malbat, devlet û dadgeh hevkarîya hev dikin. Di nav vê prosesê de armanca îktîdarê ew e ku kirde îtaatê îktîdarê bike (Foucault, 2007: 64-69). Îktîdar dema ku vî karî dike wekî berê bi darê zorê van karan nake bi taybetî dixwaze li ser laş otorîteya xwe ava bike. Ev bîo-îktîdar e (Foucault, 2007: 103). Ev xalan di Êwara Perwane bi awayeke zelal têne dîtîn. Civata paşverû li ser laşên aşiqan dixwaze ji xwe re îktîdarek ava bike. Lewra kirinên wan wekî tiştêkî şeytanî pênase dike. Van hemû tiştan jî dixwazên li ser jinan ava bike. Lewra di romanê de ji bo jinan dibistan keçên tobekaran heye lê ji bo mêran tiştêk wisa tune. Di encamê de mirov dikare bibêje ku di Êwara Perwane de di şexsên evîndaran de Bextiyar Elî hewl dide nîşan bide ku ka çawa jin dibin qûrbaniyên civaka paşverû û di çarçoveya vê yekê de jî di romanê de li hember civatê xweyîtî tê parastin. Ji bo vê yekê jî Elî di romanê de argûmanên femînîzmê weke amûreke bi kar anîye.

## Encam

Eşq di edebiyatê de bi gelek caran li gel meseleyên gîrîng bûye mijareke sereke ya edebiyatê. Romanên ku di vê xebatê de hatine analîzkirin de jî ev rewş bi awayeke aşkere xwe dide der. Lewra evîn arezûyeke sereke ya xwezaya mirovahiyê û ji demen antîk ve ev tema di nav vegêranên edebî de cihekî gîrîng digre. Heman tişt jî bo romana kurdî jî derbasdar e. Di encama vê xebatê de hate dîtîn her çend ev çar roman behsa gelek mijarên cuda ji bikin jî temaya wan hevpar evîn e. Lewra evîn rê dide ku mijarên sosyo-polîtîk bi awayeke estetîk werin vegêran. Bi gotinek din mirov dikare bibêje ku evîn rê dide ku ev nivîskar li derdora evîna di navbera du kesan de behsa mijarên gîrîngfîrîn bikin. Lewra di *Sîya Evînê* de netewperweriya kurdî, di *Sobarto* de kolonyalîzm, di *Li Peravên Torê tora Evînê* de nasnameya kurdî û di *Êwara Perwane* de xweyîtî mijarên sereke ne. Her çend di nav van çar roman temaya sereke evîn be jî li derdora vê temayê mijarên siyasî û civakî hatine nîqaşkirin.

**Çavkanî**

- Ahmad, A. (2000). *Classes in Nations in Theory*. Landon and New York: Verso.
- Ahmedzade, H. (2004). *Ulus ve Roman Fars ve Kürt Anlatisal Söylemi Üzerine Bir Çalışma*. (A. Z. Gündoğan, Wer.) İstanbul: Pêri Yayınları.
- Ahmedzadeh, H. (2007, December). *In Search of a Kurdish Novel that Tells Us Who the Kurds Are*. *Iranian Studies*, 40(5), 579-592.
- Alan, R. (2009). *Bendname Li Ser Ruhê Edebiyatekê*. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Alinia, M. (2004). *Spaces of Diasporas Kurdish Identities of Otherness and Politics of Belonging*. Göteborg: Göteborg University.
- Atas, A. (2023). *Resistance, Loss and Grief: The Implications of Melancholy in Modern Kurdish Novels*. <https://eprints.soas.ac.uk/39077/>
- Aydoğan, Î. S. (2014). *Guman 2 Wêjeya Kurdî û Romana Kurdî*. Stenbol: Rûpel.
- Aykaç, Y. (2023). Analîzeke Edebî li ser Muşa'ereya Aşîq û Maşûq a Rûhî. *Mukaddime* (Özel Sayı), 195-227.
- Baran, Ç. (2011). *Li Peravên Torê Tora Evînê*. İstanbul: Ronahî.
- Barthes, R. (2014). *Bir Aşk Söyleminden Parçalar*. (T. Yücel, Wer.) İstanbul: Metis.
- Bauman, Z. (2012). *Akışkan Aşk İnsan İlişkilerinin Kırılganlığına Dair*. (I. Ergüden, Wer.) İstanbul: Versus.
- Bottero, J. (1992). Adem ve Havva: İlk Çift. G. Duby di nav, *Batı'da Aşk ve Cinsellik* (A. Gür, Çev., r. 135-142). İstanbul: İletişim.
- Bottero, J. (1992). Her Şey Babil'de Başladı. G. Duby, & A. Gür (Dü.) di nav, *Batı'da Aşk ve Cinsellik* (r. 15-35). İstanbul: İletişim.
- Botton, A. (2001). *Aşk Üzerine*. (A. Antmen, Wer.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Burney, P. (1990). *Aşk*. (A. Ekmekçi, & A. Türker, Wer.) İstanbul: İletişim.
- Cizirî, M. (2012). *Dîwan* (1. b.). (O. Tunç, Wer.) Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Çelik, A., & Öpengin, E. (2016). The Armenian Genocide in the Kurdish Novel: Restructuring Identity through Collective Memory. *European Journal of Turkish Studies*, 1-20. doi:DOI: 10.4000/ejts.5291
- Çiğdem, A. (1997). *Bir İmkan Olarak Modernite Weber ve Habermas*. İstanbul: İletişim.

- Duby, G. (1992). Kadın Aşk ve Şövalye. G. Duby içinde, *Batı'da Aşk ve Cinsellik* (A. Gür, Çev., r. 185). İstanbul: İletişim.
- Elî, B. (2011). *Êvara Perwaneyê*. (B. Mistefa, Wer.) İstanbul: Avesta.
- Ergün, Z. (2018). Dahênana Mem û Zîna Xanî Wek Berhema Sereke ya Kanona Neteweyî ya Kurdî. *Nûbihar Akademî*(9), 31-57.
- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin Tarihi*. (H. U. Tanrıöver, Wer.) İstanbul: Ayrıntı.
- Galip, O. (2012). *Kurdistan: A Land of Longing and Struggle Analysis of Home-land in Kurdish Novelistic Discourse from Turkish Kurdistan to its Diaspora (1984-2010)*. Exeter, England: University of Exeter.
- Ghobadi, K. (2015). *Subjectivity in Contemporary Kurdish Novels: Recasting Kurdish Society, Nationalism, and Gender*. Teza Doktorayê. Exeter, England: The Unîversîty of Exeter.
- Goff, J. L. (1992). Zevkin Yadsınması. G. Duby di nav *Batı'da Aşk ve Cinsellik* (A. Gür, Wer., r. 156-171). İstanbul: İletişim.
- Hassanpour, A. (2005). *Kürdistan'da Dil ve Milliyetçilik*. (İ. Bingöl Wer.) İstanbul: Avesta Yayınları.
- Jameson, F. (2008). *Modernizmin İdeolojisi*. (T. B. Kemal Atakay, Wer.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Kenny, K. (2013). *Diaspora A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Keskin, N. (2019). *Folklor û Edebiyata Gelerî*. İstanbul: Avesta.
- Leezenberg, M. (2022). "The Kurds Have Not Made Love Their Aim": Love, Sexuality, Gender, and Drag in Ehmedê Xanî's Mem û Zîn. *International Journal of Middle East Studies*(54), 705–724.
- Mascolo, D. (2012). *Aşk Üstüne*. (A. Karakış, Wer.) İstanbul: Monokl.
- Metê, H. (2013). *Gotinên Gunehkar*. İstanbul: Peywend.
- Omar, A. A. (2016). *The Iraqi Kurdish Novel, 1970-2011: A Genetic-Structuralist Approach*. Teza Doktorayê. Exeter, England: The University of Exeter.
- Said, E. (2006). *Kış Ruhu Edwar W.Said'den Seçme Yazılar*. (T. Birkan, Wer.) İstanbul: Metis.
- Şakelî, F. (2016). *Mem û Zîn' de Kürt Milliyetçiliği*. Stenbol: 1996.
- Uzun, M. (1989). *Sîya Evînê*. Stockholm: Orfeus.
- Uzun, M. (2010). *Rojek ji Rojên Evdalê Zeynikê*. İstanbul: İthaki.
- Uzun, M. (2010b). *Ronî Mîna Evînê Tarî Mîna Mirinê*. İstanbul: Avesta.

Uzun, M. (2012). *Küllerinden Doğan Dil ve Roman*. İstanbul: İthaki.

Uzun, M. (2016). *Hawara Dîcleyê*. İstanbul: İthaki.

Van Bruinessen, M. (2003). 'Ehmedî Xanî's Mem û Zîn and its role in the emergence of Kurdish Nationalism. A. Vali di nav, *Essays on the origins of Kurdish nationalism* (s. 40-57). Costa Mesa: Mazda Publishers.

Xanî, E. (1968). *Mem û Zîn*. (M. E. Bozarslan, Dü.) İstanbul: Gün.

Yûsiv, H. (1999). *Sobarto*. Stenbol: Avesta.

Yeşilmen, D. (2014). *Temaya Sirgûnê Di Çar Romanên Kurdî (Kurmancî) De*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi.